

МОТИВ, ВЪТРЕШНА ФОРМА И ОБЩО ЗНАЧЕНИЕ* или УСЛОВНОСТ И МОТИВИРАНОСТ В ЕЗИКА

След *Курса* на Сосюр, въпросът за връзката между форма (израз) и съдържание или между („възприемаемо“) „означаващо“ и („подлежащо на разбиране“) „означаемо“ на знака се възобновява като централен за същността на езика. Още от *Кратил* на Платон тази връзка („по природа“ или „по закон“, конвенция) изглежда, че се приема за условна и езикът се смята за система от произволни и условни знаци почти без всякакви уговорки. „Връзката, съединяваща означаващото с означаемото, е произволна (арбитражна)“ пише Сосюр¹ (в съгласие с Уитни, обявил още през 70-те г. на XIX в. езика за „обществено учреждение“ (социална институция), отбелязва Якобсон в статията си по този проблем, свързан „със същността на езика“²).

Проблемът за т. нар. от Хумболт *вътрешна форма на езика* и от Хердер *вътрешна форма на думата* е сред най-оспорваните в лингвистиката. Този спор се свежда до *естествеността* или *арбитражността* на разгледаните символни отношения в знака. Характерно е, че Сосюр ги свежда до отношението между означаващо (*акустичен образ*) и означаемото (*идея*) на езиковия знак. Най-сложно е, когато тази връзка е конвенционална или усвоена като правило, както се смята, че е при думите в естествените езици. Така напр., когато безименната швейцарска селянка, цитирана от Якобсон³ (почти едновременно, но сигурно независимо от Пърс в Америка и от своите сънародници Марти или Сосюр), се чуди защо нейните съседки на пазара наричат сиренето *fromage* (*Käse ist doch viel natürlicher!*), тя неволно възобновява средновековния спор между номиналисти и реалисти и Сократически мъдро разбира позицията на Хермоген, но като че ли поддържа убеждението на Кратил от

* На етап коректури при издаването на Сборника, този текст, с необходимите изменения според съответния контекст и терминологична парадигма (представена в Обща (синоптична) схема), е вече публикуван като част от новоизлязлата книга на автора *Граматика на семантиката*, С., Изд. на СУ „Св. Кл. Охридски“, 2006.

¹ Saussure, F. de, *Cours de linguistique generale*, 1916, Editions Payot & Rivages pour les notes et commentaires de Tullio de Mauro, P., 1967, (...), 1995, p. 100.

² Якобсон, Р. В поисках сущности языка, В сб. *Семиотика*, М., 1983, 103-117.

³ Пак там.

прочутия едноименен Платонов диалог. Сигурно същата селянка е имал пред вид и Бенвенист⁴, когато е писал, че

„За говорещия има пълно покритие между езика и действителността: знакът покрива и управлява действителността; нещо повече, той е тази действителност (*poten oten*), словесно табу, магическа сила на словото и т. н. Откровено казано, гледната точка на говорещия и гледната точка на лингвиста за произволността на названията не протоворечи на обратното мнение на говорещия. Но така или иначе, природата на езиковия знак с нищо не се повлиява, ако я определим като Сосюр, защото присъщо на това определение е да разглежда само отношението на означаващото към означаемото. По този начин областта на произволното е отстранена.

[...] Не отношението между означаващото и означаемото се променя и едновременно остава неизменна, а между знака и обекта; с други думи, не друго, а *обективната мотивация* на названието в това ѝ качество е изложена на действието на различни исторически фактори. Това, което Сосюр доказва си остава вярно, но за значението, а не за знака.“

Тази посока на разсъждения, изглежда, отвежда направо в импаса на проблематиката за т. нар. естествена и арбитрарна знаковост. Никой знак обаче не е само индекс, само икона или само символ, но непременно съдържа в себе си по нещо и от другите два. „Най-съвършените от знаците“ са тези, в които индексалните, иконичните и символичните признаци са „смесени в равни отношения“ пише Пърс, докато за Сосюр „най-пригодни за оптимален семиотичен процес са напълно произволните знаци“. Но още Хумболт е смятал, че „съществува очевидна връзка между звука и значението, която (макар и в редки случаи да се поддава на обяснение) обикновено остава неясна“. Именно в тази връзка се корени проблемът за т. нар. *арбитрарност* на езиковия знак, за разлика от другата – вътрешно-предикативна (категорематична) връзка на трансцензус между *идеята* и *предмета*, смятана за естествена.

1. Мотив. Мотивът е термин, който се повтаря на всички езикови нива. Под мотив тук не се разбира само това, което различава *движенията* на физическите предмети от *действията* на хората [срв. Бърк]⁵. Не се разбира само и като най-простата динамично-смислова единица, съставляваща (с други като нея) фабулата на наратива в мита и приказката или като повтарящ се тематичен елемент в художествено произведение, обикн. стилизиран (орнамент, фигура) образ, предмет. Както е известно, Проп отрича основната роля на мотива като минимална неразложима единица на фолклорния сюжет у А. Н. Веселовски (и го замества с функциите на героя). Мотивът тук се възприема значително по-общо, като *двигател* (и *подбудител*, и *цел*, и *определящ посоката*) на човеш-

⁴ Бенвенист, Е., *Природата на езиковия знак* в цит. съч, бълг. превод, 57-58 и 58-59.

⁵ Вж. К. Burke, *A Grammar of Motives*, 1945.

ката дейност, със свои специфични прояви и с регулираща (и детерминираща – съзнателно или подсъзнателно) поведението функция. Мотивът търпи развитие с разширяване на кръга (интерпретиращи и преобразуващи предметната действителност, т. е. знакови) дейности, както и интериоризира обществените ценности и идеали в личността, които вторично получават подбудителна сила като реално действащи. С други думи, мотивът изпълнява смислообразуваща функция, придава личностен смисъл на възприеманата действителност (оценяван емоционално). Затова мотивът е близък с чувствата и мисълта, и оттам – пряко с всякакви действия, от една страна, за сметка на относително недостатъчната му <<самостоятелност>> и образна завършеност, от друга.

В още по-разширено разбиране, мотивът стига и до отъждествяването му с *темата*, а в символистичен екстрем – до признаването за мотиви само на вторично символизирани елементи. Другият екстрем е мотивът в музиката. Тук мотивът се разглежда в цялото му описано многообразие, но преди всичко като минимална (съзнавано-несъзнавана) семантична функционална единица в образуването на всеки знак – предметно име или назован (интерпретативно разбран) предмет със специфични прояви, не само в сюжета и темата на *наратива*, в темата на изказването или на изречението, в словообразуването, но и във всяка дума на знаковия език. Нещо повече, мотивът осигурява *интеракцията* между *атрактивния* предмет и афицираната *интенция* в знаковото пораждащо и функционално взаимодействие. В него са „сублимирани“ оценяващите чувства и мисъл и в него са „седиментно“ наслоени и „петрифицирани“ споделяни ценности и идеали, превръщащи го от несъзнаван първичен – в понякога осъзнаван вторично-символичен *митологем* *подбудител*, *двигател* и *цел* на повече или по-малко осъзнаваните идеологемни човешки действия (и интерпретации).

В този смисъл мотивът е *мярата* между количество и качество, между външно и вътрешно, между съзнавано и несъзнавано в акта на интерпретацията-разбиране. Преведено от философски език, тази мяра е *вътрешната форма* на всеки предмет, същество, човек. Освен това, вътрешната форма обединява всички полу-автономни форми в цялото под върховенството на функцията. Така е и в думата като езиков знак.

Различни са формите на проявление⁶ на *вътрешната форма* (или т. нар. още *общо значение*), но *мотивацията* на думата е обединение от редица съставлящи, представени: от *интегралния признак* на *етимона* в *корена* на думата, през *потенциалните семи*, *етимона* с *предметната* и *звуквата* *образност* и *смисловия* и *звук* *символизъм* до *стереотипа*, *мотива* и *идеала* със *синекдохата* в суперпозиция. Всеки те са степени и типове на *единната*, но *многогранна* *мотивация* на думата-символ.

⁶ Вж. Общата (синоптична) схема на вътрешните корици на книгата в И. Касабов, *Граматика на семантиката*, 2006, С., Унив. Изд. „Св. Кл. Охридски“.

2. Мотив, герой и митологема. Сред формите на проявление на вътрешната форма са и сложните „явни“ културни мотивации – предметът като *стереотип* (т. е. подлежащ на профанация) или *идеал* (подлежащ на сакрализация). Тук е и същностният *мотив* за разбирането на предмета (или за подвизите и деянията на героя) и накрая – фигурата на *синекдохата*, която действа вертикално (по принципа на асансьора или проходната пешка) и от проста редова фигура – съществена, характеризираща част от цялото на предмета на думата – може да се превърне не във само всяка друга необходима фигура, но дори и в царица-герой. Най-вероятно, въз основа на тази символичност от 3 степен на езиковия знак-символ е възможна и литературата, и всеки наратив (разказ) изобщо.

Мотивът (в тесния смисъл на термина, а не като една от видовете мотивационни форми, посочени в предишния абзац) заема надредна позиция над значимостите на смисловия символизъм и се намира на едно ниво между *героя* (като персонален *одушевен образ със собствено име*) и *семантемата* (като достоверно, *истинско* интерпретативно разбиране на *предмета* на думата-знак). Това достоверно разбиране не е нищо друго, освен езиково установена (с назоваването), утвърдена (в узуса) и безброй пъти мултиплицирана (в актовете на комуникация) *докса*. Този термин от античната реторика, означаващ най-общо ‘(убеждение, основано на) обществено мнение’, което пък, от своя страна, се основава формално на съкратен или псевдо-силогизъм, наречен *ентимема*, не трябва да смущава в изложение като това, тъй като именно доксата е езиковият резултат на мисленето като *истинско* (ноематично) интерпретативно разбиране. Резултат на *истинното*, адекватно разбиране е *идеята* от надредното ниво, съвместяващо с идеята само *идеала*. Доксата на достоверното езиково разбиране съществува за всеки предмет и е от централна важност за различията между езиците. Примерът с названията на сиренето на немски и френски е особено поучителен, защото немското *Käse* е съвсем „естествено“ за немскоезичното езиково съзнание, тъй като явно е свързано със ‘сърсирване, мая’ (откъдето и думата-термин *казеин*), както и английското *cheese*, руското *сыр* и българското *сирене*, докато за френското *fromage* вътрешната форма е разбирането на този хранителен продукт като ‘форма, (твърдо оформен млечен продукт)’. Така също, руското *окно* е явно свързано с ‘око’, така както българското му съответствие *прозорец* е обусловено от идеята-докса за ‘(нещо) прозирно (т. е. свързано със зрение), през което се вижда’ или английската дума за този предмет *window* е очевидно мотивирана от *wind* ‘вятър (от който предпазва)’ (и отчасти с ‘око’ чрез по-старите исл.сканд. форми), за разлика от немското *Fenster* (макар че съответствието (за вятър) *Wind* е същото, както в английски), което, както и френското *fenêtre* и латинското *fenestra* – са мотивирани от ‘отвора (амбразура) в стената’ като интерпретативно разбиране на същия предмет. Продължаването на сравнението с другите романски ези-

ци още по-ясно показва капризите на номинационната мотивация. В испански прозорците са наречени *ventana* по 'вятър (както в английски, но може би по-скоро като даващи възможност за преминаването на ветровете)' по лат. *ventus* 'вятър', а в португалски – *janella* 'малки врати' по лат. *ianua* 'израта, вход'. Във френски прозорците се наричат още метонимично и *croisées* 'кръстове (в средата на рамката, разделящи типичния прозорец на четири остъклени части)' по лат. *crux* 'кръст'. В латинската дума за прозорец *fenestra*, освен като 'отвор в стената', „прозира“ функцията 'получаване на светлина', мотивирана по ст.гр. *φαίνειν* 'осветявам'. Така различните начини на „виждане на нещата“ от различните народи се проявяват в названията на един и същ предмет в различните езици. Същото се наблюдава дори и в класическия пример за идеални неща като *истина*, където българската, както и руската думи явно са свързани със 'същ(ото), същинско, същностно' по ст. бълг. *исти*, така както латинското *veritas* е мотивирано от 'вяра', докато за гръцкото езиково съзнание *ἀλήθεια* е свързана с буквалното значение, което има същата дума 'незабравимо, (нелетаргично)', а следователно и 'вечно'. В тези случаи не става въпрос за етимология, която и без това е достатъчно „прозрачна“, а преди всичко за връзката на всяка от тези думи от съответните езици със съответните им сродни и производни думи от словообразователните им гнезда и в множеството идиоми, в парадигматично отношение, както и с думите, които обикновено се комбинират синтагматично. Тези парадигми и синтагми са съзнателно описвани от граматиките, но за носителя на езика те са напълно естествени, тъй като се появяват автоматизирано съзнавано-несъзнавано в тяхната взаимовръзка при необходимост. Самото съществуване на феномена „народна етимология“ (както и паронимията, база на паронимазията) безапелационно потвърждава необходимостта от намиране на мотив за всяка дума, за да бъде тя *истински* (макар и понякога погрешно, но винаги в мотивационна връзка с други познати, разбирани и чувствани като „сродни“ думи) разбрана и правилно използвана.

Дали народните „езикови съзнания“ и „езиково чувство“ са наивни или не, от гледна точка на логиката или на философската абсолютна, обективна истина за предметите от различните действителности, всеки може да прецени сам. Дали различните етнически езици създават уникални „езикови картини на света“, влияещи върху неговото възприемане според хипотези като на Сепир-Уорф за лингвистичната относителност [вж. подробен преглед у Димитрова]⁷, е въпрос на теория. Самият факт обаче, че дори Сосюр е посветил тройно повече страници от своя (макар и издаден посмъртно от последователите му) *Курс* на относителната мотивираност на езиковия знак, отколкото на текста за категоричната му арбитражност, е показателен.

⁷ Димитрова, Ст. Лингвистична относителност. С., 1989.

По-важното в случая е, че не само в реториката ентимемата е основна фигура за убеждаване, а тя е такава, защото върху нея се основава всекидневното мислене и доксата е резултатът на това мислене. Така, семантемата се различава от идеята именно по този тип начин на мислене и тя неизбежно е доксична, носеща резултатите от „езиковото чувство“ (и оттам е израз на „духа“) на народа, говорещ даден език.

Всичко това важи за семантемата като ноематична, интерпретативна форма на всяка от думите в езика. Наред с това, нивото на семантемите представя и системността в езика чрез определен терминологичен набор от епистеми като доминантна познавателна парадигма, както и метафорично-реторичен набор от митологеми – вечни образи и компоненти на непреходна наративна схема (*герой, враг* и т. н.): Ценностната (познавателна, етическа или естетическа) парадигма на дадена аксиология пък се развива с епистемологични парадигматични средства („епистемологична парадигма“ по Кун) по митологичен наративен модел в съответни (обикн. несъзнавани) идеологии. Политическите идеологии се нуждаят и от подкрепата на „мегали-идея“ и поддържани от „*idée fixe*“ като външна цел, освен вече споменатото.

Такъв възглед обяснява и доказва структурно-семантичната близост на *семантемата* с *идеала* и, чрез него – със *стереотипа*, разделяящ я от *мотива*. Идеалът е определящ мисленето и човешките действия принцип или идеален образ, цел на всяка мечта и стремеж – и като „принцип на непротиворечието“ в познанието, и като „категоричен императив“ в морала, и като „прекрасно, съзерцаем образ на целта“ в изкуството. Стереотипът е особено устойчив схематичен стандартизиран образ с емоционална окраска. Обикновено, основан на предубеждения (или просто убеждения – докса), неговите образци на общественото мнение се споделят от големи групи хора и се мултиплицира чрез средствата на медиите, рекламата, шоу-бизнеса и масовата култура като цяло. Стереотипът се основава на реална психологическа база и има важна регулативна функция за личността в груповите отношения (както и идеалът за личността и обществото) и поради това е основа за всякакви идеологизации при наличие на най-незначителен мотив. Той обаче е „необходимо зло“, без което не би било възможно нито мисленето, нито езикът, нито социално-културното общуване, така както *образицът* е необходимо регулативно условие за създаването и съществуването на *фигурата-образ* и разбирането на *предмета* в *символичните значения* на *символичната семема* на думата-знак.

В посока към персонализацията, мотивът е свързан с *героя*. Той е персонализирано действащо лице изобщо – персона, не само като цялостно образно съществуване на човека в литературата, но и като жив човек с определен външен вид, поведение, характер. Главното за героя е, че той носи проблематичен (драматичен и често дори трагичен) на някаква тема характер. Той,

по правило, е силно мотивиран, знаещ и можещ с необичайни свръхвъзможности, но подложен на поредица перипетии-изпитания, които той преодолява по свръх-естествен, чудесен начин. Особено характерно за героя е, че в перипетиите той се преобразява (сменя маските си).

Всеки герой има уникални характеристики, които са представени чрез неговите *атрибути*. Но атрибутът е по-интересен и сам по себе си – именно като предмет, който не само винаги присъства в образа на даден герой, но е и символ на основните функции (и съответно – мотиви) на притежателя си. С тази си особеност, той се явява и синекдохичен заместител на героя си.

Между атрибута на героя и мотива може да се различи *емблемата*. Емблемата представлява зрима, овеществена метафора, възникнала в резултат на обикн. неочаквано сближаване на представи, създаващо схематичен „умствен образ“, в който отвлечените идеи добиват илюзорна (алегорична) конкретност. Емблематизацията и алегоризацията са най-тясно свързани с мотивацията на знака, тъй като те просто повтарят връзката между „означаващо“ и „означаемо“ на символно ниво от по-висока степен, където именно мотивът е най-важното – най-трудното за откриване или това, което най-ярко (обикн. поради изненадата от парадоксалността си) изпъква. Всички изброени съставлящи на знака са на символно ниво от по-висока степен спрямо равнището на символичните значения на думата.

3. Синекдохата като мотив. За спецификата на *синекдохата* като *мотив* и за нейната роля в преназоваването и „синонимната“ ѝ систематизираща роля в езика е важно да се подчертае, че тя действа синкретично (и се контаминира) с метонимията, особено в случаите за съседни части от едно цяло като – *ръка и пръсти, глава и ум* и че най-същественото за синекдохата е това, че тя действа като *мотив*, като представя цялото чрез негова съществена част, т. е. *емблематично*, както атрибутите на героя (срв. по-горе). С други думи, тя е **фигуративна вътрешна форма**, мотивираща предметното значение и преносимостта на значенията на думата, тъй като тя е *част от цяло* само на пръв поглед и формално, а всъщност е най-вече *особеното* (т. е. най-характерното, представителното) на общото, представяно от единичното, и тъй като семантичната мотивация е дадена като фигуративна вътрешна форма в езика чрез синекдохата (и фразеологията-идиоматика), в смисъл на системно „предвидена и реализирана“ от езика като изразен чрез значение на дума смисъл.

Освен като очевидна формална словообразователна мотивация (конструктивна, за разлика от фигуративната, вътрешна форма по Марти⁸), синекдохата мотивира и вътрешнословната смислова форма по принципа на постоянното генерализиращо движение на мисълта от обобщаване към единичност и

⁸ Marty, A., Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie, Halle, 1908., S.S. 101 и след., S.S. 134-151.

обратно, а с това и на преминаването на езика в реч (при адресанта) и обратно (при адресата).

С други думи, синекдохата бе определена, не само като **фигуративна**, но едновременно с това и като **конструктивна вътрешна форма** на думата-име. За да стане ясна обаче генерализиращата роля за мисълта на синекдохата, трябва се подчертае, че тя действа на всеки етап от отношението между предмета на думата-знак и идеята за него: метафоричният образ на интегралния признак на *етимона* в „игрови“ комбинации с потенциалните (асоциативни) *семи* мотивира нова *предметна образност*, която, не без ролята на *звуковата образност*, създава значимости на *смисловия символизъм*, който, заедно със значимостите на *звуковия символизъм*, мотивира разволя на *значенията* в *символичната семема*. Именно тези комбинации от значимости, в техните устойчиви форми, съставят т. нар. тук **вътрешна форма** на която и да е дума като езиков знак. Същинският *мотив* и съседните му форми (от неговото ниво) също са синекдохични, като притежаващи свойството да представят всяко от значенията на символичната семема и *фигурата-образ* на *предмета* като уникално цяло. *Атрибутът* безспорно означава вече не толкова самия себе си като предмет, колкото *героя* – синекдохично чрез характерната за него функция. Ярък пример е фетишизмът като явление, както и трофеите – символи на победата – от скалпирането (и подобни) до пленяването на атрибути-регалии и царици. *Емблемата*, като алегорично дублиране на мотива на вътрешната форма, е очевидно синекдохична. Достатъчен пример е тотемизмът, където дадено животно (порядко растение или предмет) се отъждествява с родоначалника на целия род и представлява чиста емблема с магична сила (изискваща табута от различен характер и водеща до езикова евфемизация, както е забелязал и Фройд в *Тотем и табу*). *Стереотипът*, по силата на своя схематизъм и представителен хипотипизъм също е синекдохичен, както и подредният му *образец-еталон*, с основна роля при изграждането и регулативността на фигурата-образ на предмета на думата-знак. За убедителен пример е достатъчна Венера Милоска – за жена или Аполон Белведерски – за мъж, както и което и да е женско или мъжко име от филмите на Холивуд. Стереотипът, по същността си, е *Ersatz*-заместител на идеала във всяко отношение. И накрая, *идеалът* също е синекдохичен, поне като жадувана, но достижима само в мечтите (познавателна, етическа или естетическа) цел – представителен образ на наличното.

Всички посочени синекдохични ефекти мултиплицират „асоциативните“ връзки между думите в езика като система и играят съществена *схематично-мнемонична* „синонимично-антонимично-хиперо-хипонимична“ системна, словообразователна и *значение-образуваща креативно-метафорична* роля.

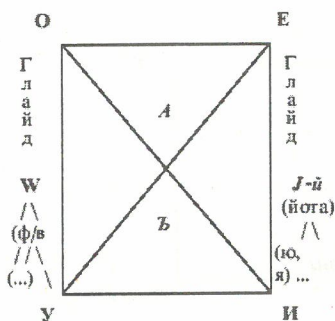
4. И така, както пише Сосюр, „в нито един от елементите на думата *s-æ-u-r* не се съдържа елемент от съдържанието на думата *сестра*“, следователно ези-

ковият знак е немотивиран. Само в един индоевропейски корен *ak- (като пример за етимон на думата *камък*) се съдържа и '(нещо) остро', и '(нещо) твърдо', и 'нещото като средство, оръдие или оръжие', и 'материал' и т. н., което личи в думите, производни от този индоевропейски корен в различните езици. Производни – именно благодарение на метафоричния етимонен образ като **МОТИВ** и породени от неговите нови метафорични и метонимични превъплъщения, направлявани и обединявани от *същностния* характер на *синекдохата*.

Ако само този мотив е достатъчен за образуването на 50-ина производни думи и още близо толкова идиоми само в един език, а за елементарното необходимо и достатъчно смислово функциониране на един език са достатъчни ок. 500-600 думи, простата сметка показва, че от 10-ина – 12 пра-мотива хипотетично би могло да бъде зароден пра-език поне на едно, ако не на всички езикови семейства. В още по-парадоксална крайност – половината от тези думи са основните във всеки елементарен език, а това значи, че 5-6 „архетипни“ пра-пра-мотива са достатъчни (колкото обикн. са и *гласните* от фонологичната система на повечето езици). По принципа на пораждането на контрастен, контрадикторен и субконтрастен на всеки положен термин, това е броят на термините, пораждани от полагаването само на 1 термин – пра-фонема или пра-пра-дума, напр. /A/ или Aз, като (в логико-семиотичния квадрат) на следната⁹

Схема I

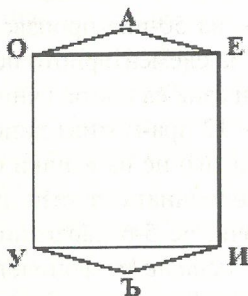
И по-точно – по принципа на шестоъгълника на Бланше¹⁰ (като развитие на семиотичния квадрат на Греймас, включващ, както контрапните и контрадикторните членове, така и генерализация (контрапните), и неутралния

⁹ Вж. подобно разпределение на гласните в Таблица на гласните фонемите в българския книжовен език, едновременно и по място на учленение (предни, средни, задни), и по слухово впечатление (високи, ниски), и по издигане на езика (високи, средни, ниски), и по прохода между езика и небцето (тесни и широки) у Стойков, Ст., *Увод във фонетиката на българския език*, 3 изд., С., 1966, с. 85.

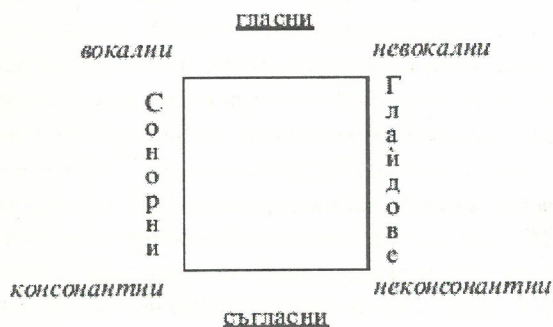
¹⁰ Вж. подробно за принципа на хексагона у Cohen, J., *Théorie de la figure* : Todorov, T., Empson, W., Cohen, J., Hartman, G., Rigolot, F., *Sémantique de la poésie*, Édition du Seuil, 1979. p. 90.

Схема II

Схема III

или на следната

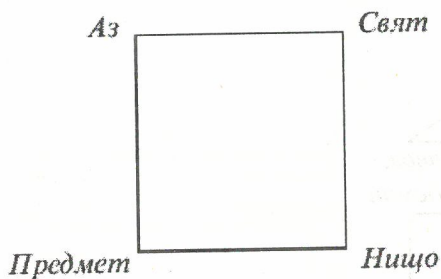

Схема IV

По същия принцип основните лексико-семантични отношения в езика може да бъдат представени както на следната

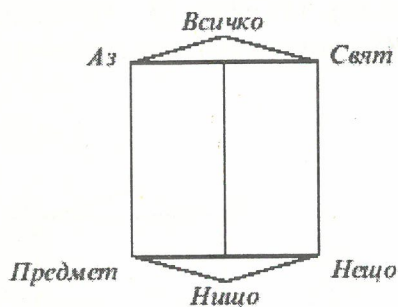
Схема V

развиващи се отново по шестоъгълника на Бланше като на

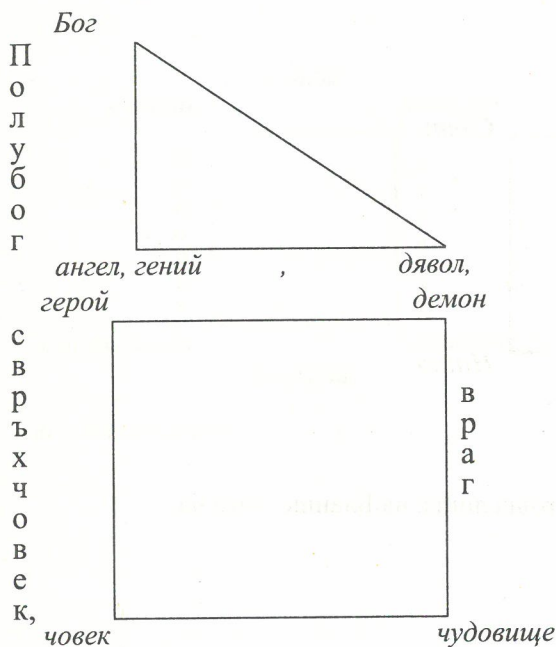

Схема VI

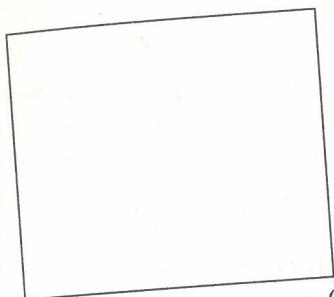
5. По-нататък (конструктивно) може да се използва схемата на надградените по степен на общност и семантично включване семиотически квадрати и да се проследи как от най-общия (в семантично отношение) термин, който може да бъде поставен на мястото на първичния термин **нещо**, се порождават останалите подредни термини-думи в системата на езика.

Схема VII

г м
о а
с й
п с
о т
д о
а р
р,

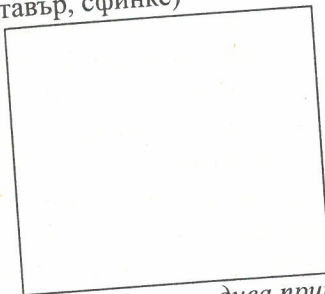

з
в
я
р

получовек
(кентавър, сфинкс)

диво животно

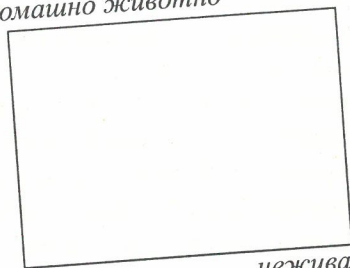
с ч
л и
у р
г а
а, к

в п
р р
а и
ж р
д о
е д
б а
н
а

опитомено,
домашно животно

к п
у р
л и
т р
у о
р д
н а
а

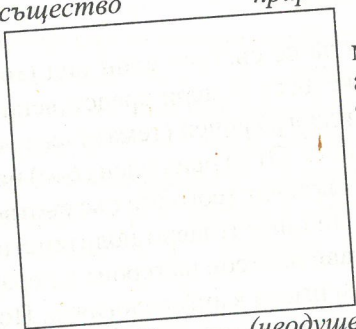

П
р
и
р
о
д
а

одушевлено
същество

нежива
природа

п
е
р
с
о
н
и
ф
и
к.

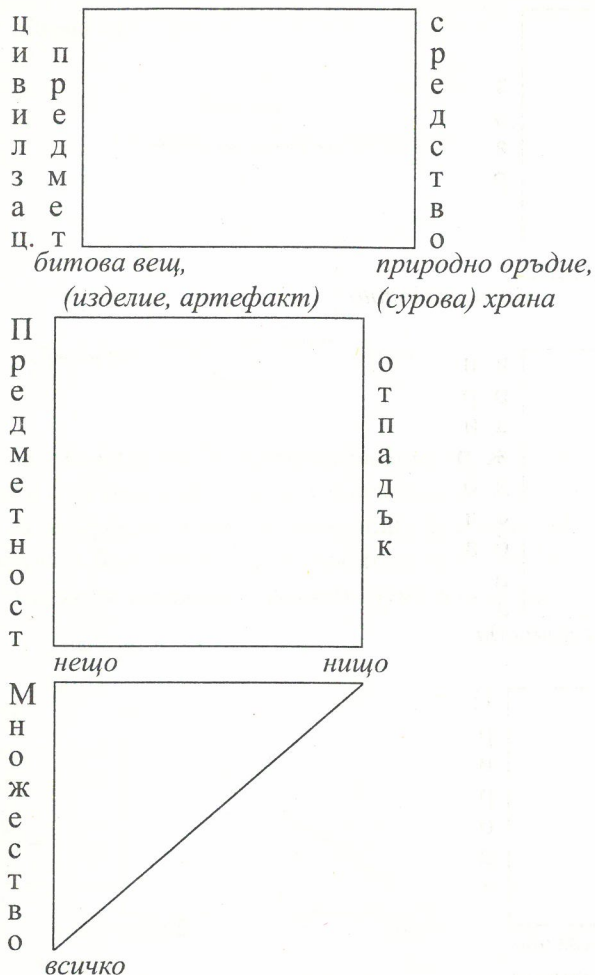

м
а
т
е
р
и
а
л

олицетворен
предмет

(неодушевен)
природен предмет

От тази езикова онтология може лесно да се състави един вид (митологично) езикова картина на света, както може да се намери представена напр. в минимален, <<среден>> или <<пълнен>> идеографичен (тематичен) речник или на речник на лексико-семантичните полета. От първия член (*Бог*) на тази йерархия, без особена трудност, може да се съставят теогонии със съответните йерархии в пантеоните на боговете в различните (главно политеистични) религии. Също така, не е проблем да се състави пантеон на героите, йерархия на чиновите при ангелите със съответните им имена в ангелологията. Подобно е положението и според противния термин в демонологията и при хтоничните „същества“, както и за митичните чудовища. Също и многобройните сфери на човека – от физиолого-антропологична (тяло, болести) през род-

нинско-семейна, родова, обществена (със съответните „роли“ във всичките й подобласти), та до производствено-професионално-пазарната и до културно-интелектуално-политическата с всичките им учреждения и (частни, социални и държавни) институции. Дивите животни и одушевени същества, растенията и неживата природа се включват в известните зоологически, ботанически и геологически (популярно-езикови или научни) таксономии (породите опитомени животни и културните сортове растения също са класифицирани в зоотехниката и агрономията). Значителните природни „обекти“ са систематизирани от географията и астрономията. За предметите – природни, оръдия за производство, продукти, битови „вещи“ също съществуват съответните номенклатури в различни специалности и богати списъци за производствените артикули и за асортиментите на пазара. Като олицетворени „предмети“ и персонализирани „обекти“ се проявяват предимно природни или отвличено-абстрактни същности, а пък общата категория одушевеност е оставила своя „отпечатък“ в детайлно развития и редовно прилаган зооморфен код при назоваването на растения в примери от популярна езикова таксономия като *меча лапа*, *вълча уста*, *орлов нокът*, *котешко езиче* и мн. др.) и в антропоморфния код при назоваването на части от тялото при животните.

Отляво на схемата попадат термините за *културни* понятия, противопоставени на *природните* отдясно, освен това позициите на всички нива на йерархията отляво са заети от съществителни имена с различна степен на одушевеност, през олицетворението и персонификацията, та чак до *битовата вещь (артефакт)* не само от типа на *кукла*, но и като *фетиш* (предметно олицетворение на житейска ценност) и дори възможно на най-низшето ниво на (неопределеното) *нещо* като напр. *тотем* или *идол*. Това, разбира се, е само една примерна естественоезикова митологична („популярна“) онтологична йерархия без претенции за пълна прецизност и изчерпателност. Тя обаче се потвърждава от „естествената“ класификация на имената, изразяваща се („универсално“) и в езиковите структури чрез граматическия строй на типологично различни езици. Категорията *одушевеност / неодушевеност* е сред централните¹¹ при класификацията на съществителните (а и прилагателните, някои числителни и местоимения, и дори при транзитивността на глаголите). Според тази двудялба съществителните се делят на собствени и нарицателни имена, като одушевените съществителни могат да носят и лични собствени имена. Известно е, че в разреда на одушевените се включват живите същества

¹¹ Обсъждана е във всяка граматика и реторично-стилистична тория на тропите и фигурите, както и изследвана от различни, обикн структуралистски позиции (от антропологична, лингво-антропологична, лингво-типологична, митологична, литературна. За обстоен и подробен преглед на библиографията и идеите за централната езикова категория одушевеност вж. посветения на тази тема труд – Пенчева, М. *Човекът в езика. Езикът в човека*. С., 1998.

– хора, животни и представяните като живи – *дявол, кентавър, дракон* и дори *кукла* или *огън* (напр. на Зевс у Омир). Боговете имат лични собствени имена – *Кронос, Гей, Зевс, Адонис, Вишну, Шива...* (и дори нарицателното име в езика на дадена монотеистична религия се схваща като собствено – *Бог*), също и дяволът (от което произхожда сатанинство), (арх)ангелите – *Михаил, Гавраил*, гениите се идентифицират с имената на съответните хора или градове, които покровителстват, героите от *Ахил* и *Херакъл* през *Давид*, та до *Рамбо* – също имат имена (и нерядко биват обожествявани), лични имена имат и кентаврите – *Хирон, Фол*, чудовищата – *Горгона-Медуза, Минотавър, Дракон, Змей-Горянин*, хората – *Александър, Георги, Мария*, домашните любимци и добитъка – *Шаро, Белчо, Дорчо, Фюри, Буцефал, Росинант*, одушевените същества (в тесен смисъл на термина) – врабчето *Чик-Чирик*, олицетворените (и персонифицирани) „предмети“ – *Победата (Нике), Справедливостта (Темид)*. Освен куклите – *Мими, Синди* или *Барби*, дори и артефактите може да носят свои „лични“ собствени имена – като *Нотунг* (мечът на Зигфрид) или *Ескалибур* (мечът на крал Артур) или имената на емблематичните за типа продукт производствени и търговски марки – *Мерцедес, Ферари и Порше* за коли, *Харлей-Дейвидсон, Ямаха* за мотоциклети или *Адидас и Бенетон* за спортни обувки или дрехи. Одушевените имена имат различни морфологични форми за число, род, в парадигмите на склоненията (в езици със запазена морфология на падежната система), различни са и местоименията, както и числителните (*един, двама, трима* срещу *един, два, три* и т. н.). Специален раздел са *олицетворените* нарицателни имена, достигнали до *персонализация* (от много от които са образувани лични собствени, напр богините на победата, на справедливостта и правосъдието, боговете на ветровете в гръцката митология и мн. др.). Олицетворението и персонификацията (и инкарнацията, одухотворяването, реификацията) не са само реторично-стилистични фигури – алегория и метафора в мита, баснята и поезията, а преди всичко лексикално-семантична база за образуването на преносни значения на думите в езика със сериозни особености на граматичното формообразуване.

Странно е, на пръв поглед, че общоналожилото се мнение за принципната разлика между семантиката на одушевени и неодушевени и особено между нарицателни и собствени (и лични) имена не се съгласува с фактите от приведените примери. Напротив, внимателният и цялостен анализ показва поне, че значението е феномен със сложна структурирана същност и многолики проявления с всеобхватни рефлексии и последствия за граматичната структура и за цялостната система и функциониране на езика.

Последната схема е представена планиметрично поради дадените условия за изписване, но всъщност двата върха на йерархията (*Бог* и *Всичко*) съвпадат и тя образува антропоцентричен кръг. Според епистемологичните предпочи-

тания на модерната позитивистична и постмодерната неопозитивистична доктрина, Бог може да бъде заместен с Космос (или Вселена, Универсум), дявол с хаос, герой със супермен, чудовище с извънземно, получовек с киборг и т. н. Нищо не пречи схемата да се чете и обратно, т. е. да бъде обърната с главата надолу или **всичко** да бъде заместено с вселена (или космос), нищо с хаос, (неодушевен) предмет с природа, битова вещь със стока и т. н., и да добие вещно-центричен вид. Проблемът е там, че такава онтология не се различава по принцип от нещо, което също може да бъде наречено митология (или по-точно – в дискурсивно развитие – идеология), но модерна и позитивистична. В екстремния ѝ (политикономически) вариант дявол може да бъде заменен с класов враг, герой с партиен функционер, чудовище с ренегат, получовек с лумпен, човек с член на работническата класа и т. н. – въпрос на вкус, т. е. на ценностна система (аксиология). По-важното в случая е, че опозициите и йерархичните отношения остават едни и същи.